

VI

Минув тиждень. Ватя ждала не могла діждатись неділі, щоб поїхати до Антосі та побачитись з милим. Настала неділя. Ватя звеліла запрягти коні й по обіді поїхала до Антосі. Приїхав і Леонід Семенович. Він таки додержав свого слова. Ватя невимовно була рада і, виїжджаючи од Антосі, просила його одвідать її перед од'їздом до Києва. Леонід Семенович ще раз заїхав в Горобцівку до своєї сестри й з сестрою та з писарем зайшов до о. Артемія на вечірній чай. Сусана Уласівна прийняла гостей дуже привітно, зготувала смачну вечерю, а за вечерю гості подопивали ті пляшки вина, що о. Артемії понакуповував в Корсуні.

Гості розпрощались дуже пізньою добою. Через тиждень Леонід Семенович мав виїхать до Києва. І о. Артемії, і Сусана Уласівна, і Ватя — усі прощались з Леонідом Семеновичем, як з рідним. Усі просили його приїхать до їх на різдво, як він вернеться з Києва до батька. Леонід Семенович обіцяв dokonешне приїхати до їх.

Ватя проводила гостя весела й спокійна, але як тільки вона вернулась в свою кімнату, то почувила, що сльози полились з її очей. Неначе когось рідного вона випроводила на довгий час в далеку дорогу і зосталась в самотині тільки з сподіванням та з надією. Вона почувала, що розлука з милим була для неї важка, як камінь. В сумні осінні дні вона сідала за п'яніно й розважала себе піснями. І наймилішою піснею для неї стала пісня про розлуку з милим. «Поїхав милий, зосталася туга!» — співала Ватя в довгі хмарні осінні дні, і ця смутна пісня найчастіше розносилась по порожніх, гучних кімнатах, поміж гілками високих олеандрів та фікусів, котрими було обставлене п'яніно. А сумний сліпий кобзар з бандурою на картині неначе пригравав до тієї пісні, і намальовані боярині з дітьми були єдиними слухачами й свідками туги молодій дівчині.

В пилипівку одна сусіда, молода матушка, їхала до Києва. Ватя намоглась їхать з нею. Три дні пробула вона в Києві, двічі була в опері, переглядала усіх в партері, гуляла по Хрещатику, приглядалась до паничів. Вона мала на думці, чи не зустріне милого. А його нігде не було видно. Якби вона знала, де його житло, вона б написала до його, щоб прийшов хоч поговорити з нею. Але вона не допиталась, де його житло. Вернулась вона додому, і їй стало наче трохи легше на душі.

«Хоч не бачилась з тобою, та була хоч поблизу од тебе...» — думала Ватя, їдучи додому.

І Ватя вернулась додому веселішою. Не такі смутні пісні вже співала вона в сумні хмарні дні... До різдва було недалечко.

Вже надходило й різдво. О. Артемії прочув, що Леонід Семенович вже приїхав до батька з Києва. Він сподівався молодого панича до себе в гості, а він не приїздив. Вже й різдво настало. Вже минув перший і другий день святка, а панич не хапався з візитом. Ватя зажурилась. О. Артемії задумавсь. Третього дня вранці о. Артемії йшов улицею й стрів дякона з Лисянки, Гервасія Добриловського, «повітового» на всю околицю свата. Він запросив його заїхать до себе по якомусь ділу. Добриловський їхав до Богуслава в гості до свого родича. О. Артемії знав, що дорога до Богуслава прямує проз самісіньку оселю Леонідового батька, старого Панасенка.

Добриловський завернув коні в двір о. Артемія. О. Артемії прийняв його дуже

ласкаво, попросив його до гостинної, куди він ніколи не просив ні псаломщиків, ні дияконів. Добриловський догадувався, що благочинний

має до його якийсь інтерес, вгадував навіть, який то був інтерес: в о. Артемія була дочка на виданні.

— Сідайте, отче дияконе! — просив о. Артемія гостя, посунувши крісло й тикаючи на його рукою.

Добриловський поклонився о. Артемієві, як кланяється школяр вчителю: він придержував лівою рукою рясу на грудях, неначе боявся, щоб вона часом не одстала й не надала чогось непокірливого й кострубатого його тонкій гладенькій постаті. Добриловський все стояв і неначе не насмілювався сісти поруч з благочинним, та ще в кріслі. Його тоненька, височенька постать, уся якась гладенька та чепурненька, неначе стриміла серед гостинної, мов паля, вбита в землю. Дуже білявий, довгообразий, тонковидий, гостробородий, він весь був ніби обмазаний «слеєм», промкнутий ласкавістю. Ясно-сірі очі, червоні повні уста світилися ласкавістю та добрістю. Добриловський ступав тихенько, м'якенько, неначе закрадався, як закрадається кіт до миші. Чи піднімав він руку, чи кланявся, чи сідав, чи вставав, його жестикуляція, його рушення були нешвидкі, якісь дльві, але плавкі, граціозні та м'які. Отець диякон був неначе зліплений з теплого воску, гнувся помаленьку, ніби воскова м'яка тепла свічка. Навіть його довгі прямі коси неначе поприлипали до голови й спадали рівними, довгими пасмами на плечі, неначе намащені «слеєм». І сам він з своєю вдачею ніби весь був обмазаний «слеєм»... бо пролазив скрізь і всюди, сказати б. в найменшу щілину, як вміють пролазити миші.

— Сідайте-бо, отче дияконе, прошу вас, — попросив його о. Артемія вдруге, і сам, крутнувшись коло крісла, мов той вітер, впав у крісло.

Добриловський ще раз граціозно й якомсь м'яко нахилив шию й голову до о. Артемія й потихеньку неначе перегнув пополовині свою тонку постать та й пірнув у крісло, держачи верхню половину своєї особи просто й рівно. Отець диякон стримів у кріслі, білявий, аж жовтуватий, мов воскова свічка в підсвічнику.

— Ви їдете до Богуслава? — спитав о. Артемія в Добриловського.

— До Богуслава, отче благочинний, — тихим і солоденьким голосом обізвався диякон.

— Ви будете їхати проз Панасенкову оселю, трохи не під самим його домом? — сказав о. Артемія.

— Шлях іде проз самий Панасенків двір. Може, отче благочинний, маєте яке діло до Панасенка щодо продажу пашні або за землю? — несміливо спитав Добриловський.

— Ні, отче дияконе! — сказав о. Артемія. — Маю інше діло; там приїхав вже на святки з Києва його син.

— А! Леонід Семенович, студент! Чув, чув, — сказав диякон, і його тихі очі неначе побадьорнішали й засвітилися.

— Знаєте, Леонід Семенович бував у нас частенько, приїздив кілька раз влітку. Так щось мені здається, що він ніби мав на думці сватати мою дочку. Я примітив, що до того діло йдеться.

— Дай боже! Панич гарний, і батько його грошовитий чоловік! — сказав диякон.

— Але, бачите, отче дияконе! — О. Артемія, наче зопалу, схопився з крісла і потім

ніби підскаочив, неначе на його хто сипнув гарячим приском. — Але, бачите... їздить він та їздить до нас, наче вдає з себе жениха, а сватати — не сватає! — вже гукнув на всю гостинну о. Артемій не то з злістю, не то з смішками, ще й руки розставив на всю їх довжину.

Він став одразу ніби приском та вітром. Диякон прищулився і ввесь обернувся ніби в теплий віск та «елей».

Але після останніх слів о. Артемій і сам на часок став ніби «елеєм» та тихим вітрецем. Він підбіг до о. диякона, поклав йому руку на плече й нишком, ніби по секрету, промовив, нахилившись трохи не до самого вуха.

— Заїдьте, будьте ласкаві, до Панасенка ніби на чай. Ви ж добре з ним знайомі. А за чаєм розбалакайтесь в паничем та ніби в жарти й спитайте, чи думає він сватать мою Ватю, чи так з нудьги забавляється отут в нас в Горобцівці?

— Добре, отче благочинний! Заїду й розпитаю, — сказав Добриловський тихенько й увесь став ніби ще м'якший. Він помалесеньку нахилив довгу шию й стовбовату голову й знов випростав їх так помалесеньку, що й один волосок на голові й на бороді не поворухнувся.

— Скажіть йому так... вставте слівце в жарти, що я дам за Ватею дві тисячі, як буде сватать. А завтра, як вертатиметесь назад, заїдьте до мене та й розкажете про паничеві думки та гадки. Він чоловік щирий, одкритий, лепетливий і не потаїться з думками, а може, прохопиться. В його що на умі, те й на язиці.

— Добре, отче благочинний, добре! Я вже вмітиму завести розмову й випитаю в студента всю правду. Добре! А не схоче цей, то знайдемо й другого, може, й кращого, — сказав Добриловський.

Сусана Уласівна одчинила з столової двері й заглянула.

— Чи можна вас просити на обід? Обід вже готовий. Добридень вам, отче дияконе!

Добриловський підвівся з крісла й навшпиньки, ніби на резинових підшвах, нечутно підступив до Сусани Уласівни, нахилився помаленьку й поцілував її в руку.

— Отче дияконе! прошу й вас пообідать вкупі з нами, чим бог послав. В нас обід буденний, не довгий, і ми вас довго не загаємо в дорозі, — просив о. Артемій.

— Правда, що наш обід буде незагайний, бо буденний, але в дорозі й такий обід знадобиться. Прошу вас до столової, о. дияконе, — сказала Сусана Уласівна, забувши на той час і про свою гордовитість.

Зараз по обіді Добриловський вирядився в дорогу й заїхав по дорозі до старого Панасенка. Другого дня о. Артемій та Сусана Уласівна з нетерплячкою ждали вертання о. диякона. Він приїхав аж перед вечором.

— А що ж, отче дияконе? Чи спитали? Випитали? Що сказав Леонід Семенович? — питав о. Артемій.

Добриловський важко зітхнув, неначе в його самого трапилось якесь лихо в домі.

— Та що ж! Завів я розмову за чаєм. Жартую, кажу до Леоніда Семеновича, що от ви скінчили курс... тепер вам час би й подумать та поміркувать про те, щоб і одружиться. Ото й кажу я: і не їдьте далеко, бо і в нас багато є гарних і багатеньких паннів, як от Антося або дочка нашого благочинного. А наш благочинний, кажу, чоловік грошовитий, для Ваті не пошкодує грошей. А Леонід Семенович так-таки одразу й спитав: «А скільки ж тисяч

благочинний дасть за нею?» А я кажу: тисячі з півтори дасть; дасть і дві для доброго жениха.

— А він що сказав? — спитав о. Артемій нишком, неначе дух йому забило.

— Дві тисячі! — аж крикнув Леонід Семенович. — То це такий грошовитий ваш благочинний? Я думав, він дасть найменше п'ять тисяч. Ватя мені припала до вподоби, але коли дасть дві тисячі, та й годі, то нехай Ватю «задні» візьмуть.

— Так і сказав! — крикнув о. Артемій і навіщось забігав по гостинній.

— Так і сказав... неначе вистрелив... а я питаю жартуючи: «Це так, як в казці казали гуси Івасеві-Телесикові, що сидів на дереві в дворі в Змії?» А він каже: «Еге!» Я й вуха опустив, —сказав Добриловський.

— Так і сказав: нехай її «задні» візьмуть? —знов крикнув о. Артемій і закрутивсь по гостинній, неначе Добриловський сам вистрелив в його з рушниці. І о. Артемій крутивсь, крутивсь, і здавалось, от-от упаде додолу - й простягнеться на всю довжину свого високого зросту.

«Одже отець благочинний ще скрутиться... А треба було dokonешне це йому сказати... Але краще було б не казати, а щось інше збрехати», — подумав Добриловський, водячи очима слідком за швидкими поворотками о. Артемія.

— Падлюка! — крикнув о. Артемій і все бігав од кутка до кутка. Він забіг в той куток, де коло п'яніна стояли високі олеандри, увігнався у той вертоград, не примічаючи його, й наткнувся лицем на гострий лист. Листя штрикнуло його в самісіньке око. О. Артемій аж одкинув голову на плечі й промовив: «Овва!»

О. Артемій спинивсь, став проти самісінького Добриловського й крикнув:

— Падлюка! Падлюка!

Добриловському доводилось бачити, як отець благочинний сміється, доводилось бачити, як він жартує; але тепер вперше на своєму віку він бачив, як о. благочинний репетує. Несподіваний вихват гніву стривожив його. Він бачив, як злість ніби забризкала іскрами з маленьких блискучих очей о. Артемія, і йому здалося чогось, що ті іскри впали йому на голову й пішли по спині, дійшли до самих п'ят. На одну мить в душі в диякона похололо, бо йому здалося, що о. благочинний кричить не на Панасенка, а на його, Добриловського, і лає його падлюкою. І на одну мить йому здалось, що його вже везуть в монастир на покуту на три місяці. Гаряча вихватка о. Артемія недоброхить нагнала острах на Добриловського. Але Добриловський швидко опам'ятався.

— Еге, падлюка! — знов гукнув о. Артемій до Добриловського.

Отець диякон був на вдачу смирний, мов ягня, ніколи навіть не лаявсь. З його уст капав тільки мед, і в цьому була його сила, бо з його уст ніколи перед людьми не злітали такі батальні слова. До баталії він був зовсім не здатний, а о. благочинний ніби закликав його до гарячої битви. Диякон не насмілився вимовити такого лихого слова за благочинним і тільки спершу нахилив свою голову, а голова нахилила шию й ніби говорила: пролізу, куди хоч, тільки не в баталію: це не про мене писано.

А о. благочинний був саме ніби в гарячій баталії: доти бігав, крутивсь, вертівся, доки, мабуть, не втомивсь та не прохолов.

— Отакі-то люде бувають на світі! Га? —промовив о. Артемій м'якішим тоном до диякона.

— Нічого — те, отче благочинний. Ворона з місця — сокіл на місце. Ваша дочка знайде собі кращого жениха, продовж, боже, її вік. Пошукаємо, то й знайдемо. А тим часом, може, й цей ще передумає. Хто його знає, що в його на серці. Це в його говорилось-жартувалось, а що до самого діла, то це ще може бути й інша річ, — так втихомирював благочинного Добриловський.

— Поживемо — побачимо. Що було, те бачили, а що буде, побачимо, — сказав о. Артемій вже зовсім спокійним тоном.

«Та й буря, та й вихор же отець благочинний!» — думав про себе Добриловський.

— Цур йому, пек йому отому Панасенкові! Тільки мене роздратував та розсердив. Ходім лучче, отче дяконе, та нап'ємось чаю! — сказав вже зовсім спокійно о. Артемій, ще й засміявся.

Він швидко сердився, швидко й одходив і простигав; був палкий, але одхідливий, як звичайно буває з дуже нервовими людьми.

О. Артемій пішов до столової. Добриловський і собі встав з крісла і попрямував слідком за ним.

«Ой, важко стояти близько коло начальства! цур йому, пек йому! І обсмалить тебе вогнем, і обпалить! Але терпи, отче дяконе! Часом присмалить, а часом і нагрів тебе, — думав Добриловський, йдучи в столову за благочинним, — а вже я не дурнички їздив до Панасенка: може, якось-таки та влізу в попівську рясу. Отець благочинний мусить похвалити мене на всі боки перед консисторією та архієреєм», — думав дякон, сидючи на стільці коло самовара.

О. Артемій вийшов з столової й розказав жінці й дочці, що прочув од Добриловського. Сусана Уласівна та Ватя увійшли до столової, привітались з Добриловським, і сиділи обидві засмучені. Один о. Артемій, очевидячки, не дуже журився й провадив розмову з Добриловським. Добриловський, напившись чаю, попрощався й поїхав додому.

— От тобі й Леонід Семенович! — сказав о. Артемій до жінки. — І йми віри тим легкодухам студентам після цього.

— А я йому йняла віри, — обізвалась Сусана Уласівна.

— Їздив до нас, мабуть, з нудьги на селі, щоб побавитися, погуляти, розважить себе... — говорив о. Артемій.

— Та щоб наїстись, напиться, всмак пообідати, — додала Сусана Уласівна, — бо в писарші тріскав би борщ, та кашу, та галушки з салом.

— Але це все ще так собі. Ти, Ватю, ще не думай цураться його, бо, може, й він ще не зовсім одкаснувся од тебе. От приїде на святки, то й побачимо, як він поводитиметься з тобою.

— Та й мені так здається. Але коли вже в його вихопилось з уст таке слово, то я мало надії покладаю на його, — додала Сусана Уласівна.

— Поживемо — побачимо. Ще ж ми, Ватю, не такі вже старі, щоб журиться та побиватись за цим паничем. Хіба він один на світі? — втішав дочку о. Артемій.

«Ой, один він для мене на світі, і другого такого немає! — думала Ватя. І вона не розвеселилась і не втішилась батьковими словами. — А може... може, то він кинув ті слова на вітер, як жарти з дяконом... Може, може...»

І десь глибоко в душі молодої дівчини заворушилась надія, ще не втрачена до решти: десь глибоко в серці неначе нишком хтось усе промовляв: може, може...

Вже й різдво настало. Минув перший і другий день різдва, а Леонід Семенович не приїздив. Сподівались третього дня, а його не було. Ватя зблідла й трохи змарніла, дожидаючи милого.

— От і паляниці на яйцях вже доїдаємо, а гостей нема! — журилась Сусана Уласівна. — Чим-то будемо їх приймати, як усе поїмо, що наготували на святки?..

П'ятого дня святкує о. Артемій сидів з жінкою та з дочкою ввечері за чаєм. До їх надійшов вчитель з жінкою.

Сусана Уласівна посадила вчительшу коло себе й балакала з нею любенько, бо занудилась на святках: ніхто не навідувався в гості. Вона була рада й таким гостям.

Коли це в прихожій щось застукотіло.

— Гості приїхали! — тихо промовила Ватя, і в неї неначе замерло серце.

— Хтось приїхав! — ще тихіше сказав о. Артемій і, захопивши з стола лампу, одчинив двері в прихожу й посвітив.

— А! слихом слухати, в вічі видати! Леонід Семенович, та ще й не самі! — гукнув о. Артемій весело. — Роздягайтесь! А в нас і самовар на столі: неначе ждав гостей та саме й кипить! Прошу до чаю.

До столової вступив писар, за ним писарша, а далі Леонід Семенович. Сусана Уласівна встала й церемонно привіталась до гостей. Ватя почервоніла, неначе зайнялась, потім зблідла, потім знов почервоніла. Леонід Семенович подав їй руку й поздоровив з святками. Він вилюднів, ще більше змужнів, став повніший на виду. Ватя глянула на його червоні од морозу щоки, на його веселий вид і простила в серці його неласкаві слова, які перечула через Добриловського.

Писарша привіталась з хазяйкою, потім обернулась до стола — аж там сиділа вчительша!

«Ой лишечко! Ой матінко!» — трохи не крикнула писарша. Вона круть-верть, покрутилась на одному місці, неначе коноплі ногами м'яла, а далі таки простягла до вчительші пальці. Вчительша, не встаючи з місця, й собі простягла до писарші пальці. Черкнулись вони пальцями, полапали одна одну за пучки, неначе одна брала пучкою сіль, а друга — перець, і одвернулись одна од однієї. Писарша одійшла до другого кінця стола та й сіла. Вчительша насупилась.

Почалася весела, якась празникова розмова. О. Артемій був радий і говорив за всіх. Гості нанесли з собою холодного свіжого повітря й неначе висвіжили хату й підсвіжили о. Артемія й Ватю. Тільки Сусана Уласівна сіла коло вчительші й гордовито позирала на гостей: вона сердилась.

Сусана Уласівна наливала стакани чаю. На тарілці лежала здорова купа нарізаних скибок паляниці. Празникові паляниці з питльованого борошна на яйцях вже поїли, і в хазяйки zostавсь тільки один окраєць. Сусана Уласівна пішла на хитрощі: наклала на тарілці насподі купу скибок простої, з не питльованого борошна паляниці, а зверху доклала скибками білої, питльованої. Вчитель, вчительша, які ближче сиділи коло хазяйки, позабирали зверху шматки кращої паляниці, і поки тарілка досунулась до писарші, на тарілці zostались тільки темнуваті шматки простої паляниці з простого

борошна.

Писарша зобідилась і не взяла до чаю простої паляниці. Вона глянула на вчительшу й примітила, що вчительша дивиться на неї й сміється своїми маленькими чорними очима. Вчительша зумисне взяла двома тоненькими сухими пальцями скибку й трошки підняла вгору над стаканом, неначе зумисне показувала писарші та дражнилась: дивись, мов, я їм питльовану паляницю, а ти будеш їсти просту. З-під низького лоба вчительшині очі аж бризкали сміхом.

«Ой, сміється з мене, клята! Якби не в гостях, здається, взяла б оці шматки простої паляниці та й пожбурила тобі в самісіньку пику!» — думала писарша.

А Сусана Уласівна неначе на злість все говорила любенько з учительшею, а до писарші й слова не промовила, навіть не дивилась на неї, неначе її і в хаті не було. Писарша примітила, що хазяйка гордо й сердито поглядала на писаря й на Леоніда Семеновича.

«Чогось ніби сердиться на нас... І дивиться не так, як колись передніше, й не говорить з нами, та все з учительшею. Щось є!» — міркувала догадлива по-жіночому писарша.

О. Артемій говорив, говорив і, швидко неначе втомившись од розмови, якось мало звертав увагу на гостей. І Ватя розмовляла з паничем та все неначе супила брови.

«Нехай її «задні» візьмуть!» — неначе промовляли в думці цю фразу о. Артемій, і його жінка, і навіть Ватя. І ця фраза неначе чулася їм в повітрі, наче нові гості привезли з собою цю кривдну фразу й виставили її напоказ.

«Чи готувать їм вечерю, чи ні?» — пробігало в думці Сусани Уласівни. «Нехай її «задні» візьмуть!» — знов неначе хтось підказав їй під самісіньке вухо, і вона подумала: «Не звелю різать курей на вечерю! Не варт! Поставлю холодну закуску, подам шинки, ковбаси, та й нехай ідуть з двору голодні. Не варті.»

«Чого це вони говорять, неначе три дні не їли або три дні пили та це тільки що прочумуються на похмілля?» — думав писар, поглядаючи на о. Артемія та його жінку.

«Що з ними сталося, що вони чогось ніби дмуться?» — думала писарша. І в неї голова ходором ходила од здогадів. — Чи не набрехала часом на нас чого вчительша? Недурно вона сьогодні така весела! Недурно ж благочинна тільки й балакає з нею! Щось є! Це вона! Це вчительша понабріхувала чогось».

І в писарші аж голова лущала од здогадів. Ходила ходором голова і в писаря. Він перебрав у думці усі діла, які траплялись в волості за останні часи, думав, чи не були вони злучені з якимись справами благочинного, — і не знаходив таких діл. Один Леонід Семенович з легкодумністю молодого хлопця нічогісінько не думав, балакав з Ватею, жартував, сміявся, неначе він не почував на собі ніякої провини.

Після чаю хазяїн запросив гостей до гостинної. Гості перейшли й порозсідались кругом стола. О. Артемій і Сусана Уласівна неначе ще виразніше почули в просторній світлиці вразливу фразу: «Нехай її «задні» візьмуть!» І ця фраза неначе позамикала їм уста. Хазяйка посідала трохи коло вчительші й зараз вийшла. О. Артемій позіхнув без церемонії й навіть рота не затулив.

Після одходу матері Ватя ніби розляглась на канапі, обпершись ліктем об подушку, закурила папіроску й почала позувать перед паничем.

— А я оце недавно була в Києві. Ви не чули про це? — спитала Ватя в Леоніда

Семеновича.

— Ні, не чув, — обізвався він байдужно.

— Їздили ми з однією молоденькою матушкою сусідою. Вона недавно скінчила духовну школу. Подумайте собі! Ми одправили її панотця в гостиницю, а самі вдвох з вокзалу та майнули просто в оперу! Потрапили на «Трубадура»! Ще й завіси не підіймали, — хвалилась Ватя.

— На «Трубадура»? Як же вам сподобався той заграничний «Трубадур»? — спитав Леонід Семенович.

— Дуже сподобався. Мені здалось, що я, перенудившись тут, з Горобцівки та потрапила в якесь зачароване царство, неначе казку побачила в справдешніх образах та картинах. Я страх люблю оперу! — хвалилась Ватя.

— Так би й сиділи щовечора в опері? — спитав Леонід Семенович.

— Не знаю, чи сиділа б щовечора, але знаю добре, що частенько бувала б в опері. А знаєте, я й вас бачила в театрі, — говорила Ватя.

— Не може бути! — аж гукнув Леонід Семенович.

— Чому не може бути?

— Тим, що ви, надісь, сиділи в партері, а я, певно, сидів на гальорці; через те вам було не видно мене, — сказав Леонід Семенович, — але коли ж саме ви були в театрі?

— Після пилипівчаних запустів четвертого дня, — сказала Ватя.

— То, напевно, мене не бачили, бо я тоді не був в театрі, — сказав Леонід Семенович.

— Та то я жартую! Я вас не бачила, — сказала Ватя, але не призналась, як вона тоді бажала його побачить.

— Ото шкода, що я тоді не знав, що ви в Києві. Я був би зайшов до вас, щоб побачитись, — сказав Леонід Семенович.

Ватя зраділа, їй здалося, що Добриловський сам вигадав ту негарну фразу проти неї, що Леонід Семенович не казав її ніколи і не міг сказати. Гаряче кохання силувало її йняти віри цьому, силкувалось піддурити її розсудливість. Вона перестала йняти віри дяконові й людському поговорі загалом.

«Він не міг так сказати про мене! Він такий ласкавий та ввічливий до мене й тепер! — думала Ватя. — Ох, коли б цьому була правда! Той Добриловський, певно, наклепав на його, отой поганій Добриловський, ота жовта лисиця!..»

І Ватя так розсердилась на ту жовту лисицю, що була ладна здерти з неї шкуру.

Сусана Уласівна вийшла. Дівчина винесла зараз після її одходу десерт: варення, конфекти та яблука. За нею зараз увійшла й Сусана Уласівна, промовила кілька слів до писарші, знов сіла коло вчительші й балакала з нею. Писарша розгнівалась зовсім і напиндючилась. Ваті знов прийшла на думку обідлива фраза й навела на неї сум. Вона мовчала і тільки курила. Після десерту писарша встала й почала прощатись. Сусана Уласівна не пустила її й просила зостатись на закуску, але просила якось байдужно. Леонід Семенович переглянувся з сестрою й тим натякнув, щоб вона не хапалась додому: йому схотілося їсти, і він ждав доброї вечері та випивачки.

Але його надія не справдилась. Сусана Уласівна не звеліла розкладати огонь в печі й подала на стіл шинку та смажену вранці ковбасу. На столі стриміла одним одна пляшка горілки.

Вина не подали. Гості закусили й навіть добре не наїлись і не напились. Після закуски писар та писарша почали прощатись. Ні господар, ні господиня не просили їх ще побавитись. Вчительша та вчитель ще zostались, неначе на злість писарші.

— Не забувайте ж нас! Прошу вас одвідувать нашу хату! — казав на прощанні о. Артемії, але якось холодно, більше для звичайності. Він і в пафос вже не вдавався, і не цілувався гаряче, і не махав руками. Гостям і це кинулось в очі. Гості розпрощались і зарані вийшли з дому.

— Уже не так ласкаво прийняли нас сьогодні, — обізвався писар до писарші, вертаючись додому вулицею.

— Зовсім-таки неласкаво! — аж крикнула писарша. — Чогось понадимались, сидять мовчки, не говорять; чогось бундючилися. Благочинна все розмовляла з вчительшею, а до мене й ледве десять слів промовила. Цур їм! Я до їх в гості більше не піду.

— І вечерю катзна-яку подали. Я зовсім голодний: якоїсь шинки шматок, та ще й мерзлої якоїсь ковбаси кільце... Це істинно можна сказати про нас, як казали кози в казці: «Бігли через місточок — вхопили кленовий листочок; бігли через гребельку — вхопили води крапельку, — тільки ми пили й їли», — сказав Леонід Семенович.

Писар з писаршею та Леонідом Семеновичем вернулись додому, дуже невдоволені й навіть сердиті.

Надбавши собі грошків, писар вже поставив собі гарненьку хату, і не хату, а домок з світлицею, кімнатою та пекарнею. Обстава в його хаті була більше така, яка буває в сірачкових шляхтичів або в міщан по повітових містах. На стінках в світлиці висіли рядки образів в фольгових та позолочених рамах (Фольгові рами позолочені не сухим золотом, а сухозліткою, чи позліткою. Це дешеве листове золото, котрим золотять недорогі ранця до образів для селян.)

В кутку на образі висів вишиваний рушник. По стінах скрізь були поначіплювані портрети царів та генералів, намальованих на папері якими кольорами й оправлених в прості почорнені рамця. На перегородці в кімнату висіла здорова картина — олеографія недоладного московського видання, на котрій були намальовані усякі життєві спокуси: з одного боку великоруський селянин сидить за столом і кружляє горілку; з другого боку московські прикажчики п'ють за столом в садку пиво та горілку з якимись мамзелями. Ця пістрява червоно-синя мазанина надавала світлиці веселенький вигляд. Коло порога стояла здорова зелена скриня на коліщатах, помальована здоровецькими пучками червонястих рож, і звеселяла світлицю своїми ясними кольорами. На мальованому невеличкому миснику коло порога білили поставлені сторч рядки тарілок, тарілочок та блюдечок. В кімнатах було хоч тісненько, але чисто, тепло, привітно. Попід стінами стояв ослін з спинкою, помальований червоною фарбою, та кільки простіших, помальованих зеленою фарбою, «панських» стільців. Світлиця виглядала пістряво й мальовничо, мов перська ясна тканка з усякими квітками.

Писарша поставила на столі лампу. Писар вийняв з шаховки під мисником пляшку настойки й поставив на столі. Усі посідали за столом і почали судити й гудити благочинного та його сім'ю. Писарша звеліла наймиці зварить вареники на вечерю.

— Щось е! Щось трапилось, але що таке, то я й сама добре не вгадаю, — аж ламала собі голову писарша, — передніше колись приймали нас добре, аж цілувались, а тепер

трохи не одвертаються.

— І я догадуюсь, що воно щось та є! — обізвався й собі писар. — Воно колись потім виявиться, але поки що, то й я собі аж голову ламаю, та нічого не вгадаю.

— І я примітив, що Ватя чогось насупилась, чогось вдавала з себе неприступну велику панію. Розперлась на софі, задерла кирпу вгору, закопилила губи... — додав Леонід Семенович.

— Я нігде нічого про їх не говорила при людях. Може, ти, Льоню, що ляпнув язиком за їх при комусь? — сказала писарша до брата.

— Може, й клепнув що; а хто його знає. Я так багато бовкаю, що нічого не пригадаю, — сказав Леонід Семенович.

— Хто в вас недавно був на хуторі? — спитала писарша в брата.

— А хто ж був! Був з Богуслава старий Аврум: приїздив торгувати пшеницю та просо, — сказав Леонід Семенович.

— Що ж ти говорив при йому? Оті покупці пашні — великі брехуни й переносять пльотки з села в село, мов сороки, — сказала писарша.

— Я з ним і не розмовляв. Це я добре пам'ятаю.

— А ще хто був в вас на хуторі? — спитала писарша.

— А ще хто? Були селяни, був наш батюшка, був Антосин батько. Хто ж іще? Ага! був дякон Добриловський, — сказав Леонід Семенович.

— Ота жовта лисиця? — промовила писарша.

— Отой жовтий лис, але я в його хвоста не примітив на той час, — сказав Леонід Семенович.

— За що ж він розмовляв з тобою? — спитала сестра. — Чи не говорили ви чого за благочинного, за Ватю?

— А дідько його знає, що він казав. Здається, говорив, щоб я сватав Ватю.

— А ти що сказав? — спитала писарша.

— А я сказав... Що я сказав? Сказав, як дадуть тисяч з п'ять, то свататиму, а як дві тисячі, то нехай її «задні» візьмуть, — сказав Леонід Семенович.

— То це ж та жовта лисиця й розказала усе благочинному. Так воно й є! — сказала писарша.

— Навряд чи розказала. Дякон не приятель же й не рівня благочинному, — сказав Леонід Семенович.

— Чи сказав дякон, чи ні, а я більше не піду до їх сидить у кутку та витрішки продавати, — сказала писарша. — То цілувались зо мною, панькались, а тепер деруть носа вгору й трохи не плюють мені в лице. Ще як ти думаєш сватати Ватю, то я буду їх одвідувати вряди-годи, а як ні, то й ні! Бундючаться, неначе які генерали. А я що ж таке? І мій батько дідич, може, багатіший, ніж вони. В їх стеля з сволоками, а в мого «папеньки» гладенькі суфіти з кружалами посередині. Вчительша сидить в їх коло стола, а мене затого посадовлять коло порога, — репетувала писарша, випивши чарку настойки.

— Ватя мені й подобається. Сказати по правді, в неї гарні темні очі. Але якби дав о. Артемій п'ять тисяч, то я б зараз сватав її. Ніс в неї трохи короткий, то треба б батькові доточити його тисячами. Та й сама вона якась важка, зателепувата, наче колода в дорогій сукні, — почав жартувати та глузувати Леонід Семенович.

— Та й Сусана Уласівна не легенька. Істинно, що ступа! Йде по хаті, то аж поміст двигтить, а перейде через хату, та аж сопе, мов ковальський міх, — обізвалась писарша.

— Якби посипав поперед неї на помості просо, то перейшла б через хату та й просо стовкла! Позад неї вже б лежало пшоно: хоч зараз кашу вари! — додавав жартів Леонід Семенович.

— А в благочинного рот. Йй-богу, як верша. Якби він поставив свого рота в Росі між камінням в шумі, то риби напливло б повний рот: подумала б риба, що то верша, — обіззався писар.

— Та він і так тією своєю вершею мухи ловить. Як роздявить її, то так мухи й налетять, а він прихкає та їх тільки випльовує: лепече й випльовує! — додала писарша.— Який він смішний, як вештається по залі та тріпає руками й кісми! Я страх як люблю тоді дивиться на його.

— І ногами тріпає, і кісми, і полами. «Крутиться, вертиться й берега не держиться»: гірше од млина! — додавав жартів Леонід Семенович.

— А гордий, а гострий, а цікавий! Все в мене випитує про волосні справи, все хоче знать, до всього дошпортується. А здирливий, а запопадний, крий боже! І до княгині підскочить, і до пана підплигне! І там хіп, і тут хіп, і там смик, і тут сіп! — додавала писарша куті меду, ще й руками показала, як той смикає з усіх боків.

— І Ватя горда, неначе фараонова дочка. Сідає в човен — підстеляй їй килим. Та все в неї розмова про оперу та про оперу! Тільки й мови в неї, що про «Трубадура». Ходить, неначе та черепаха. Сяде, надметься, наче якась княгиня. А перейде через хату, то вже й втомиться; так і гепне на крісло, неначе копу жита нажала. А співає манерно, ще й дзижчить, мов гедз: дззз... дззз... Не переспівала, а продзижчала усього «Азру», — сказав писар.

А Леонід Семенович всмішки й собі почав дзижчать того «Азру», підроблюючись під Ватин голос: «Ввечері гулять ходила дочка султана молоденька...» Підроблювання вийшло дуже смішне. Усі сміялись на всю світлицю.

— Що мені благочинний! Я тут благочинний на всю волость! — репетував писар, випивши запіканки чарок зо три. — Він піп на одно село, а я піп на два десятки сілі Мені кланяється й жид, і мужик, і управитель, і пан запобігає ласки... Що мені благочинний? Я тут пан! І жид несе мені хабара, і пан бере на випас мої корови, а він один ніколи не тикне мені й карбованця в руки за послугу, навіть не подякує, спасибі не скаже. Чи часом нагубіанить йому якийсь мужик, я його зараз в холодну посаджу. А тепер зась, панотче! Вибачай! Що для мене волосний? Волосний от тут у мене! — і писар плюнув та й розтер чоботом. — А піп отут у мене в кулаці! — і писар згорнув пальці в кулак. — Я тут губернатор справжній, а не той, що правує губернею в Києві!

Рядом з світлицею була пекарня. З світлиці в пекарню двері були не причинені. Куховарка, немолода вже молодиця, чула усю дочиста розмову. В пекарню в той час до неї прибігла в гості вчителева наймичка, баба, її кума. Вчитель з жінкою пішов до батюшки в гості, а баба з нудьги побігла й собі в гості до куми. І баба все чисто чула, що говорилось в світлиці. І молодиця, й баба реготались в пекарні, аж за боки брались, як і пани в світлиці.

— Ото судять! Ото вигадують! — шепотіла баба.

Вона зараз-таки пішла додому; і як тільки вчитель з жінкою вернувсь од батюшки, вона до словечка розказала їм, що говорили в писаря, з фотографічною докладністю, як звичайно розказують те, що чули, малі діти та селяни.

Баба тільки нічого не второпала про оперу, а «Трубадура» переінакшила на «трубача».